

УДК 159.922:343.224.1

О.Є. ПРОЦЬ, Національний університет
«Одеська юридична академія»

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Ключові слова: правова культура молоді, правосвідомість молоді, структура правосвідомості, функції правосвідомості

Правосвідомість входить до системи суспільної свідомості, є однією з її форм. Виступаючи елементом єдиної системи суспільної свідомості, правосвідомість як особливе структурне утворення, з одного боку, підпорядковується загальним для всіх елементів суспільної свідомості закономірностям формування та функціонування, з іншого – володіє специфікою, що дозволяє розглядати її як відносно самостійне утворення, яке займає особливе місце і виконує тільки їй властиві функції.

Сучасна загальнотеоретична юриспруденція та філософія права, як свідчать останні наукові публікації, знаходиться на шляху переосмислення ролі, місця та значення правосвідомості в структурі не лише правової культури, а й права взагалі. У зв'язку з цим усе частіше з'являються актуальні дослідження правосвідомості в контексті виявлення професійної, вікової, освітньої тощо специфіки її носія. Саме тому важливо проаналізувати, яким чином функціонує та структурується правосвідомість такої соціально-демографічної групи, як молодь, особливо якщо взяти до уваги досить поширене в наші часи твердження про високий рівень правового нігілізму молодого покоління.

Аналіз сутності правосвідомості, як достатньо складного, багатоаспектного явища, уможливило виділення таких його особливостей:

– правосвідомість є особливою формою суспільної свідомості, об'єктом відображення якої є право, правова реальність та правова діяльність;

– правосвідомість включає теорії, ідеї, почуття, уявлення, цінності, очікування, настрої,

що складаються у різноманітних соціальних груп та індивідів у процесі їх включення в систему правовідносин;

– правосвідомість характеризує сукупність духовних утворень, що визначають здатність людини до існування у правовому просторі, її вміння слідувати нормам права, нести відповідальність за реалізацію своїх прав та свобод. Саме тому від сформованого менталітету, домінуючих у суспільстві уявлень про право безпосередньо залежить зміст та характер процесу правового розвитку [1, с.12];

– особливістю правосвідомості у системі інших правових феноменів є процеси рефлексії та пізнання. У першому випадку, вона пізнає саме себе, визначає власний рівень розвитку, а в другому – відбувається правове осмислення юридичної матерії. Правосвідомість, на відміну від інших явищ правової реальності, має яскраво виражену феноменологічну природу та чітку інтенційну спрямованість [2, с.34–36];

– правосвідомість – це саморефлексія, відображення правової реальності крізь призму індивідуального інтересу. Правосвідомість виступає як елемент мотивації дій індивіда, соціальних груп у відповідності до вимог норм права;

– правосвідомість здатна випереджати практику, прогнозувати розвиток тих чи інших процесів у сфері права, вона, по суті, є одночасно процесом і результатом відображення та освоєння правової реальності з урахуванням інтересів людей;

– правосвідомість характеризує суб'єктивну сторону права;

– ключовий пункт правосвідомості – усвідомлення людьми цінності права і одночасно уявлення про дійсне право, про те, наскільки воно відповідає вимогам розуму та справедливості, правовим цінностям та ідеалам.

Проблемі вивчення феномену правової свідомості присвятили свої праці видатні теоретики та філософи права минулого та сучасності (М.М. Алексєєв, П.І. Новгородцев, І.О. Лільн, Г.С. Остроумов, І.Ф. Покровський, В.П. Сальников, А.П. Семітко та інші), однак у правовій науці відсутній єдиний загальноприйня-

тий парадигмальний підхід до розуміння та визначення поняття правосвідомості.

Частина авторів (О.К. Івлєв, Л.С. Мамут, І.Є. Фарбер, В.О. Щегорцов) поділяють позицію О.А. Лукашевої, яка розуміє під правосвідомістю «форму суспільної свідомості, яка втілює погляди, уявлення, настрої, почуття всього народу стосовно характеру, сутності, принципів права та законності, раціональну та емоційну оцінку діючих норм права; впевненість у необхідності втілювати норми в життя; розуміння сенсу та соціального призначення юридичних прав та обов'язків у їх нерозривному зв'язку, осуд неправомірної поведінки та будь-яких фактів несправедливості, беззаконня та сваволі» [3, с.104].

Більшість авторів підкреслюють, що правосвідомість в основному має справу з «суб'єктивацією» права, тобто з суб'єктивною рефлексією та власними поглядами того чи іншого учасника правовідносин. Правосвідомість має при цьому вельми складну структуру. Вона включає низку різноманітних компонентів та зумовлені ними окремі рівні: суспільний, груповий та індивідуальний; правову психологію та ідеологію, почуття та емоції, уявлення та ідеологеми, орієнтації та установки, інші духовні, рефлексивні утворення, пов'язані з пізнанням та засвоєнням світу реального права, реальної правової дійсності [4, с.4–5].

На нашу думку, *правова свідомість – це специфічна форма духовного засвоєння соціального середовища, що може розглядатися як система ідей, уявлень, переконань, теорій, почуттів, поглядів, що складаються по відношенню до правової реальності в процесі її пізнання та осмислення.*

Переважає більшість сучасних теоретиків та філософів права стверджують, що правосвідомість може бути представлена такими основними елементами: правовою психологією та правовою ідеологією. Правова психологія відповідає емпіричному, буденному рівню суспільної свідомості, що формується як результат повсякденної практики як окремих індивідів, так і соціальних груп. Правова психологія мислиться як сукупність настроїв, по-

чуттів, емоцій, переживань з приводу права, окремих правових явищ [5, с.32]. Проявами правової психології може бути відчуття справедливості, повага до прав і свобод людини, байдужість до беззаконня або страх перед відповідальністю, емоційна реакція присутніх в залі судових засідань на певне рішення судді, тобто емоційне ставлення до права. У цілому правова психологія – це стихійна, несистематизована і найпоширеніша форма усвідомлення права, яка тією чи іншою мірою властива усім суб'єктам і може виникнути з приводу будь-якого явища.

Помилково оцінювати цю складову правосвідомості як дещо другорядне, хоча така позиція є достатньо поширеною [6, с.503]. Ігнорування правової психології як населення, так і окремих осіб у процесі формування і проведення державної правової політики може призвести до суттєвої протидії (пасивної чи активної) здійсненню тієї чи іншої реформи (такою, наприклад, була протидія антиалкогольній кампанії під час перебудови в СРСР, неприйняття частиною державних службовців адміністративної реформи в сучасній Україні тощо). Особливість правової психології визначається ще й тим, що вона містить елементи несвідомого. Йдеться про певні психологічні явища і процеси (інтуїція, стан афекту, звичка, збудження, паніка тощо), які зумовлені певними фактами навколишнього світу, вплив яких на свою поведінку людина зазвичай не усвідомлює. Однак ця сфера може активно впливати на формування як правомірної, так і протиправної поведінки [3, с.74–75]. Як свідчать новітні наукові дослідження у сфері педагогіки, саме психологічні аспекти світорозуміння переважають на стадії формування особистості, тобто у молодому віці. Саме тому особливістю правосвідомості молоді є превалювання суто психологічних інтенцій по відношенню до права над ідеологічними конструкціями.

Правова ідеологія – це сукупність юридичних ідей, теорій, поглядів, що відображають та оцінюють правову реальність у концептуальному, систематизованому вигляді. У порівнянні з правовою психологією, де первинною

«субстанцією» виступають психологічні переживання людей, ідеологія характеризується цілеспрямованим науковим осмисленням права як цілісного соціального інституту. У сфері ідеології та через ідеологію знаходять відображення потреби та інтереси соціальних груп, суспільства, держави в цілому. Саме правова ідеологія мислиться як основний об'єкт впливу у процесі правового виховання молоді. Завдяки формуванню образу діючого та бажаного права, у молоді людини виникають ті чи інші біхевіористські та оціночні установки, які визначають її поведінку упродовж усього життя.

Як справедливо зазначається у науковій літературі, без функцій правосвідомість втратила б будь-яку значимість [7, с.16]. Функції та структура – парні явища, що створюють цілісну картину окремих моментів правосвідомості молоді в цілому та окремих її елементів. Специфіка функцій правосвідомості молоді полягає, передовсім, у тому, що в більшості випадків її структура знаходиться на стадії становлення, що визначає положення того чи іншого елемента. Таким чином, слід погодитися з О. А. Певцовою в тому, що функції правосвідомості та її структура – набагато більш споріднені категорії, аніж прийнято вважати [8, с.877]. Саме з цих позицій заслуговує уваги думка, висловлена ще радянськими вченими щодо діалектичної взаємодії між функціями правосвідомості та її структурою. При цьому функції змінюються значно швидше, ніж обумовлена ними структура, що є більш консервативною. Зміни в функціях тягнуть за собою зміни в структурі шляхом подолання протиріч між новими функціями та старою структурою [9].

Слід визнати, що вивчення функцій правосвідомості молоді – практично єдиний шлях пізнання її структури. Як підкреслюють філософи –представники загальної теорії систем, поняття функції, що застосовується до системних явищ, більш зручно використовувати не для цілісної реконструкції системи, а для виділення окремих її елементів [10, с.78–79]. Це зауваження, на нашу думку, є особливо актуальним для дослідження структури групової

правосвідомості, до якої, зокрема, належить правосвідомість молоді. Один і той самий елемент правосвідомості, наприклад, наприклад, когнітивний, може одночасно входити до кількох підсистем, що підкреслює актуальність дослідження структури правосвідомості молоді, передовсім, нижнього вікового рівня цієї соціально-демографічної групи. При цьому слід підкреслити, що питання про функції правосвідомості молоді залишається малодослідженим в рамках теорії правосвідомості. Автори, що присвятили свої праці цій проблематиці, зазвичай обмежуються перерахуванням функцій правосвідомості, надаючи їм часто не дуже переконливі характеристики. Відсутня єдність щодо критеріїв класифікації функцій правосвідомості, навіть саме це поняття викликає суперечки [11, с.23].

У науковій літературі термін «функція» використовується в різноманітних значеннях, у тому числі як здатність до діяльності і сама діяльність, роль, властивість, значення, компетенція, задача, залежність однієї величини від іншої тощо. В.Г. Афанасьєв, скажімо, розглядає функцію по відношенню до соціальних систем як форму, спосіб, мету вираження активності, життєдіяльності системи та її компонентів [12, с.131]. Не заглиблюючись у дискусію щодо цієї проблеми, відзначимо, що в юридичній літературі функцією правосвідомості називають, як правило, її властивість, якість, що використовується задля досягнення певної мети. Функціонування правосвідомості молоді, як і суспільства загалом, тісним чином пов'язане з певними цілями.

Фахівці з теорії правосвідомості виділяють різноманітні її функції. Так, О.А. Лукашева розрізняє прогностичну, регулятивну та функцію правового моделювання [3, с.105–106]. В.А. Щегорцов розглядає когнітивну, ідеологічну, нормативно-прогностичну функції, а також функцію правового регулювання та моделювання [13, с.31–34]. К.Т. Бельський вважає, що основними функціями правової свідомості є: відображально-пізнавальна, інформаційна, оціночна, регулятивна, виховна та прогностична [14, с.112]. Н.А. Бура вказує на правоутворюваль-

ну, регулятивну, правовиховну функції, а також функції розвитку правової науки і формування свідомого ставлення до права [11, с.37–38]. Вважаємо, що кожна з перелічених класифікацій, побудована з урахуванням поставлених дослідниками задач, має право на існування, і, тим більше, на наукове обговорення. Разом із тим, не можна не відзначити, що суттєві розходження в назвах та характеристиках функцій виникають, передовсім, внаслідок різноманітності критеріїв, що використовуються для класифікації. Не вдаючись до аналізу позицій зазначених науковців, зауважимо, що дані протиріччя та суперечності можна принаймні частково зняти шляхом встановлення певних заздалегідь очевидних критеріїв в класифікації функцій правосвідомості молоді.

На нашу думку, заслуговує уваги теза про те, що функціональний аспект правової свідомості, за допомогою якого визначаються зміни в сприйнятті права та держави в процесі історичного розвитку суспільства, характеризується двома сторонами: внутрішньою та зовнішньою. Аналіз зовнішньої сторони дозволяє виявити роль правової свідомості, її характер. Аналіз внутрішньої сторони показує, як «вибудовується» та «живе» відповідна правосвідомість.

Характерно, що вчені – теоретики права, виокремлюючи ідеологічну, гносеологічну, прогностичну та моделюючу функції, говорять, по суті, про зовнішні функції правосвідомості, які є загальними та такими, що властиві в тому числі правосвідомості молоді. Щодо внутрішніх функцій, пов'язаних із соціально-психологічною структурою правосвідомості молоді, то вони, у своїй більшості, залишаються поза межами уваги науковців. Це зовсім не означає, що не розроблялися питання психологічної структури особистості молодої особи. Однак загальнотеоретичне вивчення питань правової психології, дослідження функціональних проявів її структури дещо відстають від потреб сучасної юридичної науки та практики. Розробка цієї проблематики багато в чому полегшується дослідженнями, проведеними вітчизняними та

зарубіжними кримінологами. У результаті це дозволило сформуванню та окреслити основні підходи до дослідження внутрішніх функцій правової свідомості [15, с.12].

А.Р. Ратінов виокремив, виходячи з інтелектуальної, емоційної та вольової сфер правосвідомості, три основні її функції (пізнавальну, оціночну, регулятивну), визначив також основні функціональні компоненти правосвідомості: інтелектуальний компонент, тобто певна сума юридичних знань та вмінь; оціночний інтелектуально-емоційний компонент – система оцінок та ставлень до правого життя, оціночне ставлення до права, практики його виконання та застосування; і, нарешті регулятивний інтелектуально-емоційно-вольовий компонент, що включає правові установки та орієнтації. Запропонована А. Р. Ратіновим класифікація отримала поширення в юридичній літературі. У цілому її можна застосовувати не тільки до суспільної, але й групової правосвідомості, зокрема, правосвідомості молоді.

Разом із тим, при функціонально-цільовому підході до вивчення правосвідомості молоді, слід більше уваги приділяти рівням психологічної підструктури особистості. Якщо орієнтуватися на концепцію К.К. Платонова [16] щодо виділення психологічних підструктур особистості, які є одночасно її рівнями, що знаходяться в ієрархічній залежності, то нижчим рівнем цієї структури є біологічно зумовлена підструктура, до якої поряд з темпераментом як системою природних властивостей нервової системи, входять також вікові, статеві та інші властивості психіки. Наступний рівень структури особистості є психологічною підструктурою, що включає в себе всі індивідуальні властивості окремих психічних процесів, що стали властивостями конкретної особистості. Вони узагальнені в підструктуру особистості, що поєднує в собі індивідуальні прояви пам'яті, емоцій, почуттів, мислення, волі тощо. Наступним є такий рівень особистості, як її соціальний досвід, в який входять здобуті людиною знання, навички, вміння та звички. Вони базуються на елементах підструктур, що є нижчими за рівнем, включаючи їх в себе у видозміненому вигляді.

ді. Найвищим рівнем особистості, що потребує соціально-психологічного аналізу, є її скерованість. Сюди входять такі ієрархічно пов'язані підструктури: прагнення, бажання, схильності, ідеали, індивідуальна «картина світу» і, нарешті, вища форма скерованості – переконання.

Між функціями різного рівня існує тісний взаємозв'язок. Кожна з функцій залишається частиною більш загальної функції. У процесі розвитку кожна нова функція слугує іншій, більш загальній, більш суттєвій, яка, своєю чергою, відповідає більш загальній і т.д. – до первинної функції. Вважаємо, що первинною функцією правосвідомості є регулятивна функція. Провідний характер регулятивної функції правосвідомості молоді зумовлюється властивостями свідомості не лише відображати дійсність, але й визначати, спрямовувати поведінку. Виконуючи регулятивну функцію, правова свідомість спонукає молоду людину приймати рішення у правовій ситуації, учасником якої вона стала, проявляти правову активність, реалізувати свої права, у тому числі права на освіту, права на отримання молодіжних житлових кредитів та інших преференцій, виконувати юридичні обов'язки.

Регулятивна функція правосвідомості, своєю чергою, конкретизується в телеологічній, праксеологічній та генераційній функціях. Цей рівень пов'язаний з функціональною характеристикою елементів правосвідомості молоді. Так, телеологічна функція може бути диференційована на пізнавальну, оціночну, поведінкову, яким в структурі правосвідомості молоді людини відповідають логіко-нормативний, емоційно-образний та принципово-вольовий компоненти. Генераційна (рушійна) функція нерозривно пов'язана зі сферою мотивів правосвідомості молоді. Практикологічна функція, що зумовлена практикою, є функцією акумуляції отриманого правового досвіду.

Таким чином, правова свідомість молоді характеризується структурно-функціональними особливостями, що дають підстави визначити її як окрему групову правосвідомість,

яка відображає загальні інтереси і потреби великої соціально-демографічної групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. О. Шелестов. – О., 2010. – 21 с.
2. Дражина И. В. Правовое освоение действительности в системе юридических категорий / И. В. Дражина, Е. В. Пономаренко. – Тюмень : ВШ МВД РФ, 1995. – 144 с.
3. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность / Е. А. Лукашева. – М. : Юрид. л-ра, 1973. – 344 с.
4. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – СПб. : Лань, 2000. – 352 с.
5. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права. Прагматический курс : экзаменационный справочник / Ю. Н. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2006. – 184 с.
6. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 654 с.
7. Андрусак Т. Г. Правопорядок і правосвідомість: питання взаємозв'язку та взаємовпливу / Т. Г. Андрусак // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри : тези Міжнародної наук.-практ. конф. / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2008. – С. 16–18.
8. Певцова Е. А. Функции правосознания учащейся молодежи: состояние и проблемы развития / Е. А. Певцова // Lex Russica (Научные труды Московск. гос. юрид. акад.). – 2006. – № 5. – С. 87–89.
9. Соколов Н. Я. Опыт конкретно-социологического исследования правосознания и правовой культуры / Н. Я. Соколов, В. А. Левантский // Lex Russica (Научные труды Московск. гос. юрид. акад.). – 2006. – № 2. – С. 212–236.
10. Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев : учеб. пособие / Авенир Уёмов,

Ирина Сараева, Арнольд Цофнас. – Варшава : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. – 276 с.

11. Бура Н. А. Функции общественного правосознания / Н. А. Бура. – К. : Наук. думка, 1986. – 85 с.

12. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.

13. Щегорцов В. А. Социология правосознания / В. А. Щегорцов – М. : Мысль, 1981. – 174 с.

14. Бельский К. Т. Структура и функции

правосознания / К. Т. Бельский. – М. : Норма, 1996. – 212 с.

15. Евплова Н. Ю. Правосознание молодежи: Теоретический и социологический аспекты : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История политических и правовых учений» / Н. Ю. Евплова. – Волгоград, 2000. – 20 с.

16. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

Проць О. Є. Структура та функції правосвідомості молоді / О. Є. Проць / Форум права. – 2011. – № 2. – С. 773–778 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/1proefpm.pdf>

На основі положень теорії правосвідомості проаналізовано структурно-функціональні особливості та специфіку правової свідомості такої соціально-демографічної групи як молодь. Виявлено, що на етапі становлення правової свідомості, тобто у молодому віці, правова психологія, що виражає емоційне, несвідоме ставлення до права, превалює над правовою ідеологією. Саме тому остання розглядається як основний об'єкт впливу у процесі правового виховання. У функціональному зрізі правова свідомість молоді розглядається як багаторівнева структура, що існує під знаком первинності регулятивної функції, яка визначає формування телеологічної, генераційної та праксеологічної функцій.

***

Проць А.Е. Структура и функции правосознания молодежи

На основе положений теории правосознания проанализированы структурно-функциональные особенности и специфика правового сознания такой социально-демографической группы, как молодежь. Виявлено, что на этапе становления правового сознания, то есть в молодом возрасте, правовая психология, выражающая эмоциональное, бессознательное отношение к праву, превалирует над правовой идеологией. Именно поэтому последняя рассматривается в качестве основного объекта воздействия в процессе правового воспитания. В функциональном срезе правовое сознание молодежи рассматривается как многоуровневая структура, существующая под знаком первичности регулятивной функции, которая определяет формирование телеологической, генерационной и праксеологической функций.

***

Prots O.E. Structure and Functions of Youth Legal Consciousness

On the basis of the theory of justice analyzed the structural and functional characteristics and specificity of the legal consciousness of a socio-demographic group as a youth. It is revealed that the stage of the legal consciousness that is, at a young age, legal psychology, expressing the emotional, unconscious, to the right prevails over the legal ideology. That is why the latter is regarded as the main object of influence in legal education. Functionally, the cut legal consciousness of young people is seen as a multilevel structure existing under the sign of the primacy of the regulatory function that determines how the teleological, and the generational praxiological functions.